

Вікторія Бондаренко,
кандидат юридичних наук,
начальник ТОВ «Криворожспецремтранс»

УДК 342.9

Історико-правовий аспект нормативного закріплення та розвитку права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище

Багато часу питанням належної охорони права громадян на безпечне навколишнє природне середовище не приділялося належної уваги, і лише в останні десятиріччя, коли екологічне становище стало загрозливим, питання екології, охорони природи, які безпосередньо пов'язані з реалізацією права громадян на здорове та безпечне навколишнє довкілля та, відповідно, правового захисту, опинилися в центрі уваги суспільства. З розвитком законодавства про охорону навколишнього середовища відбулося розширення сфери правового регулювання, в яких знайшли відображення управлінські та охоронні елементи. Як доречно підкреслює Н. В. Ільченко, в будь-якій правовій державній системі визнання і закріплення прав людини і громадянина, їхні обсяг, види і зміст є однією з актуальних проблем [1; 77]. Слід додати, що вивчення та аналіз питання становлення та роз-

витку нормативного закріплення права громадян на безпечне природне навколишнє середовище є досить важливим як для вчених-теоретиків, так і для практиків. Дослідження становлення та розвитку нормативного закріплення права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище допоможе розглянути передумови створення такого права в той чи той період, а також проаналізувати сучасний стан охорони та захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Першим документом, який закріпив права людини, є Загальна декларація прав людини, яку ще 1948 р. було прийнято і проголошено Резолюцією 217А(III) Генеральної Асамблеї ООН [2]. Міжнародний документ є базовим для національних конституцій. У 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято ще два міжнародні пакти [3, 4] – керівні доку-

менти, які також регулювали відносини з прав людини. Втім, у зазначених документах немає приписів стосовно права людини на безпечне навколишнє середовище. Але загальноприйнятим було те, що довкілля – це один із основних чинників, який безпосередньо має вплив на здоров'я людини, і тому право на безпечне довкілля напряду пов'язане із правом на життя. Тобто, вказане право розглядалось через закріплення права на життя.

Вперше питання стану та охорони природних ресурсів розглядається на Конференції з охорони природи, що проходила у Швейцарії в м. Берні 1913 р., на якій було обговорено питання стану навколишнього середовища та запропоновано об'єднати зусилля держав у цій діяльності [5, с. 9]. Однак питанню прав громадян уваги приділено не було. Також, як і на Міжнародному конгресі з охорони природи у Парижі 1923 р., у жовтні 1948 р. в м. Фонтенбло (Франція) було створено Міжнародний союз охорони природи, дія якого спрямована саме на охорону живої природи, а ніяк не на права громадян. Аналогічна ситуація склалася на XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН 18 грудня 1962 р. У Резолюції «Економічний розвиток і охорона природи» було ретельно розглянуто проблеми відносин між суспільством і природою.

Проблеми права на життя у сприятливому навколишньому середовищі вперше були належно розглянуті на Конференції ООН у Стокгольмі 1972 р., в якій взяли участь представники 113 країн. Декларація Стокгольмської конференції ООН із навколишнього середовища [6] – це перший міжнародний документ, в якому чітко прописано право кожної людини на сприятливі умови життя в навколишньому середовищі. Так, принцип 1 розділу II «Декларація принципів» проголошує: «Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколиш-

ньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя». Як бачимо, на Конференції вказане право розглянуто як базове фундаментальне право людини, а безпосередньо поняття «сприятливе навколишнє середовище» учасники Конференції визнали як середовище, яке має вплив на добробут і реалізацію основних прав людини. Науковець Ю. С. Шемшученко вважає, що в зазначеній Декларації прямо йдеться про права людини на сприятливе навколишнє середовище. Проте він зауважує, що в ній відображено це право через конструкцію права людини на сприятливі умови життя у квітучому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та квітуче життя. Правознавець підкреслює, що нарешті назріла необхідність безпосереднього закріплення права громадян на сприятливе навколишнє середовище в законі про охорону навколишнього середовища [7, с. 11]. Також Декларацією передбачено, що держави повинні скоординувати підхід до планування свого розвитку, який має відповідати потребам охорони і поліпшення навколишнього середовища на благо населення держав (П. 13) [8].

У радянський період, в колишньому Радянському Союзі, в цілому увага концентрувалася саме на проблемах охорони природи, чого не можна сказати про права громадян. Закон РСФСР «Об охроне природы в РСФСР» не має положень відносно права громадян на безпечне навколишнє середовище. У 1972 р. було прийнято спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів» від 29 грудня 1972 р. № 898 [9], що містило вимоги про моніторинг навколишнього середовища. В Конституціях, чинних у радянський час (прийнятих 07.10.1977 та 20.04.1978 відповідно) [10], права особи на безпечне для життя сприятливе довкілля чітко не сформульовано,

гарантій його забезпечення не визначено.

Новий підхід до розуміння права на безпечне для життя навколишнє середовище можна спостерігати на етапі розвитку українського суспільства. Одним із перших документів держави – Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [11] підкреслено, що Україна зобов'язана дбати про екологічну безпеку громадян, держава встановлює порядок організації охорони природи на своїй території та порядок використання природних ресурсів. Декларація має положення про відшкодування збитків, заподіяних екології України діями інших сторін. Тобто, цим документом вперше було проголошено право громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Першим законотворчим кроком суверенної України в екологічному напрямку було прийняття Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [12]. Вказаний Закон відносить право громадян на безпечне для життя навколишнє середовище до екологічних прав громадян. Цим же Законом передбачено систему гарантій екологічної безпеки людини. Статтею 11 Закону визначено, що порушені екологічні права громадян підлягають поновленню, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Вказаний Закон поклав основу нормативно-правового забезпечення права громадян на безпечне для життя навколишнє середовище двома формами правового регулювання. Закріплення у законі суб'єктів права на безпечне навколишнє середовище є формою дозволу, який є реальним за наявності обов'язків суб'єктів взаємовідносин. Реалізація будь-якого права забезпечується в державі діяльністю уповноважених органів, які мають головний конституційний обов'язок – піклуватись про забезпечення прав людини

і громадянина. Тобто, закон містить зобов'язальні норми визначеного державою органу виконавчої влади, наділений відповідними обов'язками та повноваженнями, безпосередньо здійснює реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища та є відповідальним органом за реалізацію прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Безперечно, право на безпечне навколишнє природне середовище складається з права громадян на безпечне атмосферне повітря (атмосферне повітря є найважливішою невід'ємною частиною навколишнього природного середовища); на безпечні земельні та водні ресурси, безпечну рослинність, тобто все, що в сукупності складає навколишнє середовище. Тому не можна не визначити, що в указаний час було прийнято низку кодексів України: Земельний (1991 р.), Лісовий (1994 р.), Водний (1995 р.) та Кодекс про надра (1994 р.) (окремі з яких вже втратили чинність). Об'єктом правового регулювання вказаних актів є тільки природне середовище (земля або земельна ділянка, ліс, водні ресурси тощо). У преамбулі до кодексів України вимог щодо реалізації права людини на безпечне екологічне середовище не визначено. Кодекси регулюють процесуально-правові гарантії передання природних ресурсів у власність або надання їх у користування, особливості використання окремих природних ресурсів, визначають основи державного управління, здійснення контролю, юридичну відповідальність за правопорушення.

Слід акцентувати, що заходи держави зі становлення прав громадян на безпечне для життя навколишнє середовище не обмежувалися тільки прийняттям закону. Представників України було залучено до участі у розв'язанні глобальних екологічних проблем, зокрема екологічних прав громадян. У 1992 р. українська деле-

гація взяла участь у Міжнародній науковій конференції з проблем федералізму в університеті Іофстра (Нью Йорк) у квітні 1992 р. Учасники конференції підтримали ідею та ухвалили резолюцію «Про створення нових організаційних структур міжнародного екологічного співробітництва» [13]. Українській делегації було запропоновано створити уніфікований документ – правовий акт, який має визначати припустимі норми екологічної поведінки всіх держав світу у процесі виробничо-економічної діяльності з метою досягнення сталого розвитку. Зміст указанного правового акта повинен базуватися на доктрині про право людини на безпечне навколишнє середовище. У резолюції містилося звернення до Президента України запропонувати конференції «Ріо-92», яка проходила у тому ж році, розглянути і підтримати ідею створення такого нормативно-правового акта – Світової екологічної конституції та організаційних структур, які могли би забезпечувати дотримання її норм.

У червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) відбулася Конференція ООН щодо довкілля та розвитку «Зустріч на вищому рівні «Планета Земля», в якій узяли участь представники 179 країн світу. Прийнята на Конференції декларація містить 27 ґрунтовних принципів, які визначають права та обов'язки всіх країн світу в галузі охорони природи, раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення сталого розвитку і добробуту людей. Нами вже згадувалися принципи Стокгольмської декларації, проте Декларація, проголошена у Бразилії, ще більше розвинула принципи та положення Стокгольмської декларації. Декларація 1992 р. відобразила глибший підхід до охорони довкілля в цілому та екологічних прав людини, які були пов'язані зі збалансованим розвитком держави [14]. У принципі 1

Декларації визначено: «Всі люди мають право жити в доброму здоров'ї та плідно працювати в гармонії з природою». Тобто, вказаним принципом поняття «сприятливе навколишнє середовище» не визначено, але вказаний принцип закріпив право особи на сприятливе навколишнє середовище. Декларація 1992 р. у принципі 10 проголосила, крім прав особи на здорове довкілля, ще й інші екологічні права людини, як-от: право на екологічну інформацію, право на участь у прийнятті рішень і судовий захист цих прав тощо. Тобто, принципи Конференції у Бразилії є досить прогресивними за змістом в аспекті реалізації прав особи. На саміті «Ріо-92» було прийнято «Порядок денний на ХХІ століття». Вказаний документ – своєрідна програма дій, за допомоги яких можна досягти сталого розвитку з економічної, соціальної та екологічної позиції [15], яка охоплює практично всі аспекти діяльності, спрямованої на збереження життя і всесвітній довготривалий розвиток: стан ґрунтів, повітря, води, збереження лісів. Міжнародною конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 р. проголошено Концепцію сталого розвитку, надано поняття «сталого розвитку», яке передбачає тип розвитку, що орієнтується на задоволення потреб нинішніх і прийдешніх поколінь. Основою сталого розвитку є людина з її правом на гармонійне життя з навколишнім середовищем. Проте, на жаль, підготовлені українськими дослідниками пропозиції на розгляд конференції «Ріо-92» не потрапили. Україна в ході Конференції ООН з навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро) заявила про свій намір переходу до сталого розвитку – гармонійного процесу, який забезпечує екологічну безпеку з метою задоволення життєво необхідних потреб людей і суспільства в цілому.

У 1995 р., тобто в рік, що його Рада Європи оголосила Європейським роком охорони природи, Україна вступила до Ради Європи, що передбачає залучення України до європейського досвіду побудови громадянського суспільства та забезпечення прав людини відповідно до визнаних міжнародних норм і стандартів. Цілком підтримуємо М. Н. Копилова та А. М. Солнцева, які до найважливіших принципів міжнародної охорони навколишнього середовища відносять принцип забезпечення дотримання конституційних екологічних прав людини. Водночас, як наголошують науковці, основна складність дотримання конституційних екологічних прав людини полягає в тому, що конституції багатьох держав не містять норми, що встановлює саме це право на сприятливе середовище [16, с. 194].

Подальшим етапом розвитку права на екологічно безпечне навколишнє середовище є 1996 р., в якому було прийнято Конституцію України [17]. Проголошення ст. 3 Основного Закону прав і свобод людини та громадянина вищою цінністю є важливим нововведенням, що здійснює значний вплив на різні сфери життя суспільства й держави загалом, зокрема й у галузі екології. Це пов'язано з тим, що право громадян на здорове довкілля є невід'ємним складником більш загального поняття – «права громадян». Тому конституційні права та свободи не тільки визнаються державою, а й захищаються як необхідна умова її існування. У ст. 16 Конституції України закріплено обов'язок держави з гарантування екологічної безпеки на території держави та визначено поняття «національна безпека». Отже, в Конституції: окреслено стратегічне пріоритетне завдання України – створення безпечного середовища для забезпечення нормальної життєдіяльності громадян задля відновлення і збереження їхнього здоров'я.

Згідно зі ст. 50 Конституції України, яка є досить прогресивною за змістом, кожен громадянин має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Новація статті полягає в тому, що вказане право громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище віднесено до конституційного, індивідуального, самостійного (окремо визначеного) права особи. Необхідно наголосити на існуючій суперечності у визначенні об'єкта правового регулювання у сфері забезпечення прав людини, що має місце між поняттями, які визначено в Конституції України та Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Зокрема, у Конституції йдеться про довкілля, а в законі передбачено права на навколишнє природне середовище. Тобто, Конституція має більш узагальнювальний припис про права громадян. Зміст ст. 55 Конституції України містить норму, що встановлює право кожного звертатися до суду, якщо допущено обмеження або порушення права особи та/або створено перешкоди для реалізації прав або свобод. Звісно, право на судовий захист є конституційним, і тому додаткове закріплення в інших нормативно-правових актах не обов'язкове.

23–27 червня 1997 р. Україна брала участь у 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї (ГА) ООН. Від імені України на сесії було проголошено ініціативу створення «глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу, який визначав би допустимі норми екологічної поведінки усіх держав в інтересах виживання й процвітання цивілізації у ХХІ столітті» [18; 19].

У контексті питання розвитку прав людини слід акцентувати на Угоді про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною, яка набула чинності 1 березня 1998 р. [20] та якою визна-

чено, що захист життя і здоров'я людей є пріоритетним розвитком законодавства. Крім того, Угода передбачає низку основних заходів у сфері охорони довкілля, спрямованих на: недопущення шкідливих для здоров'я великих аварій; регулювання використання хімічних речовин; забезпечення якості води, безпечного видалення відходів тощо [21, с. 428]. Тобто, Угодою передбачено гарантування екологічної безпеки, що відображає відповідні права людини на безпечну екологію. На підставі цього Кабінет Міністрів України затвердив «Основні напрями державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [22].

Окрему увагу слід приділити III Всеєвропейській конференції міністрів охорони довкілля, що проходила 23–25 жовтня 1995 р. в Софії. В ході Всеєвропейської конференції вперше було прийнято «Керівні принципи із забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості у процесі прийняття рішень з питань охорони довкілля». Реалізація цих положень знайшла відображення в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, яку було прийнято 1998 р. в Данії. Саме Організація отримала статус першого міжнародного документа, яким прямо закріплено права людини на сприятливе (здорове) навколишнє середовище. У преамбулі Конвенції визначено: «Кожна людина має право жити в навколишньому природному середовищі, сприятливому для її здоров'я й добробуту». Визначені у преамбулі права закріплюються обов'язком «охороняти й покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього й майбутнього поколінь». На особливу увагу заслуговує положення відносно права доступу до право-

суддя в питаннях охорони навколишнього середовища, яке створює нові умови щодо долучення судової влади до механізму рішення екологічних проблем. У Конституції України передбачено право на екологічну інформацію, яке на міжнародному рівні закріплено у відомій Орхуській конвенції.

Маємо засвідчити, що прийняття Конституції України стало законодавчою підставою задля прийняття екологічної бази, яку спрямовано на реалізацію прав громадян щодо екологічної безпеки, притаманної країнам із ринковою економікою. Положення Конституції України знайшли відображення у ст. 5 Закону України «Про основи національної безпеки України» [23], де зазначено, що національна безпека України досягається проведенням державної політики, зокрема й в екологічній сфері. Відмінністю закону [23] є лозунг, що забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності людини визначено пріоритетом національних інтересів держави [23]. Національний дослідник М. І. Малишко сукупність заходів, способів, що сприяють запобіганню погіршення екологічної обстановки, небезпечної для здоров'я і життя людини, навколишнього середовища та режиму використання природних ресурсів, визнавав як екологічну безпеку [24]. В. І. Андрійцев, розглядаючи екологічну безпеку як юридичну категорію, визнає її складовою частиною національної та транснаціональної безпеки і погоджується, що станом розвитку соціальних правовідносин і відповідних їм соціальних зв'язків гарантується захищеність права громадян на безпечне для їхніх життя і здоров'я навколишнє природне середовище [25, с.12].

Своєю чергою, Верховною Радою було прийнято Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. № 2818-УТ [26]. В ньому [26] перед-

бачено основні принципи національної екологічної політики, до яких передовсім законодавець відносить досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища.

Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI [27] визначено основні засади внутрішньої політики в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, серед яких: забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності населення. Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» 08 червня 2012 р. № 389/2012 [28] основними завданнями політики національної безпеки визнано захист таких життєво важливих національних інтересів України, як: 1) утвердження конституційних прав людини; 2) гарантування безпечних умов населення; 3) захист і відновлення навколишнього природного середовища.

Отже, нормативне закріплення та розвиток права на екологічно безпечне навколишнє середовище пройшло декілька етапів свого становлення та розвитку, а саме: 1) Перший етап законодавчого закріплення та розвитку права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище, в якому діяли законодавчі акти колишнього СРСР. Характерною особливістю цього етапу розвитку є відсутність предмета правового регулювання реалізації права людини та громадянина на безпечне навколишнє середовище; 2) Другий етап починається від моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. та Закону України

«Про охорону навколишнього природного середовища». Цей етап можна охарактеризувати як етап законодавчого закріплення права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище; 3) Третій етап починається з прийняттям Конституції України 1996 р. і характеризується визнанням державою права на екологічно безпечне навколишнє середовище як конституційну цінність. Конституційне гарантування права людини свідчить, що держава перебрала на себе обов'язок із реалізації вказаного права; 4) Четвертий період починається з прийняттям нової редакції Стратегії національної безпеки України, в якій держава посилює юридичний вплив; зокрема, охоронні функції держави визнано пріоритетом державної політики.

Підсумовуючи наведене вище, слід наголосити на позитивних змінах у напрямі закріплення, охорони та захисту права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Конституція України, в якій екологічні функції держави передбачено для всіх гілок влади та визнано обов'язком держави, є збалансованим правовим актом у напрямку реалізації права громадян на безпечне навколишнє середовище. Екологічне законодавство сформувалося швидко і досить ефективно: за час існування незалежної держави було створено блоки нормативних-правових актів, що регулювали відносини з охорони права громадян на безпечне навколишнє середовище. В Україні існує тенденція розвитку національного екологічного законодавства, держава вживає заходів із виконання зобов'язань щодо створення та реалізації гарантій забезпечення права людини на сприятливе навколишнє середовище відповідно до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ільченко Н. В.* Безпечне довкілля – наше право чи обов’язок? / Н. В. Ільченко, В. Т. Гурська, Т. Л. Чумакова, Н. В. Романюк // *Екологія і природокористування*. – 2011. – Вип. 14. – С. 76–85.
2. *Людина*. Право. Держава: Збірник правових актів / [упоряд. В. С. Торощ]. – Х. : Консум, 1996. – 51 с.
3. *Международное публичное право* : Сб. документов / сост. К. А. Бекашев, А. Г. Ходаков. – М. : БЕК, 1996. – Т. 1. – С. 460–464.
4. *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права* // *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. – Амстердам-Київ : Укр.-Америк. бюро захисту прав людини, 1996. – С. 9–19.
5. *Кравченко С. М.* Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища : [підручник] / С. М. Кравченко, А. О. Андрусевич, Дж. Бонайн ; За заг. ред. С. М. Кравченко. – Львів : вид. центр ЛНУ, 2002. – 336 с.
6. *Декларація ООН по окружающей среде, Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 г.* / *Международное публичное право: Сборник документов*. – Т. 2. – М. : БЕК, 1996. – С. 135–138.
7. *Шемшученко Ю. С.* Правовые проблемы экологии / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 12–30.
8. *Збірник міжнародно-правових актів у сфері охорони довкілля*. – Львів, 2002. – С. 11–12.
9. *Постановление ЦК КПСС, совмина СССР от 29.12.1972 № 898 об усилении охраны природы и улучшении использования природных ресурсов*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawmix.ru/docs_cccp/1981
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.ligazakon.ua/document/view/T000000#q=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F>
11. *Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ*. – Голос України, 1991, 03, 06.03.91 № 45.
12. *Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ* // *Відомості Верховної Ради України, 1991, N 41 (08.10.91), ст. 546.*
13. *Кузьмович О.* Екологічні закони повинні бути в цілому світі / О. Кузьмович // *Свобода*. – Джерзі Ситі, Н.Дж. (США), 16 черв. 1992.
14. *Декларація Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_455
15. *Вісник НАН України*. – 2004. – № 7. – С. 3–36.
16. *Копылов М. Н.* Экологические права человека в системе международно признанных прав человека / М. Н. Копылов, А. М. Солнцев // *Государство и право*. – 2010. – № 3. – С. 194.
17. *Конституція України від 28 червня 1996 р.* // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
18. *Стецюк П.* Конституція України як цінність, гарантія національної державності українського народу / П. Стецюк. – Львів : вид-во АСТРОЛЯБІЯ, 2004. – 38 с.
19. *Гарантувати екологічну безпеку планети*. Виступ Президента України на 19-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН для всебічного огляду та оцінки ходу здійснення «Порядку денного на ХХІ століття» // *Уряд. кур’єр*. – № 114–115. – С. 26–27.
20. *Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р.* Офіційний вісник України. – 2006.
21. *Андрейцев В. І.* Проблемы гармонизации экологического законодательства / В. І. Андрейцев // *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы* / Под. общ. ред. Е. В. Кубко, В. В. Цветкова. – К. : Юринком Интер, 2003.

22. *Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: затверджено постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.*

23. *Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Урядовий кур'єр, 2003, 07, 30.07.2003 № 139.*

24. *Екологія : [учеб. пособ.] / под общей ред. С. А. Боголюбова. – М. : Знание, 1999. – 288 с.*

25. *Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : [навч. та наук.-практ. посібник] / В. І. Андрейцев. – К., 2002. – 332 с.*

26. *Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до ... Закон від 21.12.2010 № 2818-VI. – Голос України, 2011, 01, 14.01.2011. – № 6.*

27. *Закон Про засади внутрішньої і зовнішньої політики від 01.07.2010 № 2411-VI // Голос України, 2010, 07, 20.07.2010 № 132.*

28. *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента, Рішення від 8 червня 2012 р. «Про...» від 08.06.2012 № 389/2012. – Урядовий кур'єр, 2012, 06, 26.06.2012. – № 113.*

Бондаренко В. В. Історико-правовий аспект нормативного закріплення та розвитку права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище

Статтю присвячено дослідженню історичного аспекту нормативного закріплення та розвитку права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Сформульовано періодизацію становлення нормативного закріплення та розвитку права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище. Охарактеризовано основні періоди нормативного закріплення права громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище.

Ключові слова: історико-правовий аспект, нормативне закріплення, права громадян, екологічно безпечне навколишнє середовище.

Бондаренко В. В. Историко-правовой аспект нормативного закрепления и развития права граждан на экологически безопасную окружающую среду

Статья посвящена исследованию исторического аспекта нормативного закрепления и развития права граждан на экологически безопасную окружающую среду. Сформулирована периодизация становления нормативного закрепления и развития права граждан на экологически безопасную окружающую среду. Охарактеризованы основные периоды нормативного закрепления права граждан на экологически безопасную окружающую среду.

Ключевые слова: историко-правовой аспект, нормативное закрепление, права граждан, экологически безопасная окружающая среда.

Bondarenko V. Historical and legal aspects of regulatory consolidation and development of the right to an ecologically safe environment

The article studies the analysis of the historical aspect of regulatory consolidation and development of the right to an ecologically safe environment. Formulated periods of regulatory consolidation and development of the right to an ecologically safe environment. Characterized the basic periods of the statutory right of citizens to eco-friendly environment.

Key words: historical and legal aspects, regulatory consolidation, civil rights, ecologically safe environment.